

УДК: 371.32

Гарієвський Ю. В., старший викладач (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ПЕДАГОГІЧНІ ЦІННОСТІ – ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ АКСІОЛОГІЇ

Анотація. У статті досліджено основні положення педагогічної аксіології – науки про цінності. Розкрито зміст педагогічних цінностей, проаналізована їх класифікацію та запропоновано розширене тлумачення сутності кожної з груп. Визначено роль аксіології у формуванні ціннісних орієнтирів у педагогів та учнів.

Ключові слова: цінність, педагогічні цінності, педагогічна аксіологія, педагогічна діяльність, класифікація.

Аннотация. В статье исследованы основные положения педагогической аксиологии – науки о ценностях. Раскрыто содержание педагогических ценностей, проанализирована их классификация и предложено расширенное толкование сущности каждой из групп. Определена роль аксиологии в формировании ценностных ориентиров у педагогов и учащихся.

Ключевые слова: ценность, педагогические ценности, педагогическая аксиология, педагогическая деятельность, классификация.

Annotation. In this article the main provisions of pedagogical axiology – the science of values are investigated. The content of pedagogical values is disclosed, their classification is analyzed, and broadened interpretation of the essence of each group is suggested. The role of axiology in shaping the teachers' and students' values is determined.

Key words: value, educational values, pedagogical axiology, educational activities, classification.

Галузь педагогічної аксіології визначає ціннісні основи педагогіки і дозволяє через ціннісні пріоритети в освіті підкреслити центральне положення людини, її внутрішній світ в педагогічній системі. Зрозуміло, що стан освітньої сфери, її розвиток і перспективи в першу чергу залежать від аксіосфери учителя. Тому, дослідження напрямів використання педагогічної аксіології, яка загострює увагу на проблемі ціннісних орієнтацій учителя, для підвищення рівня викладання навчальних дисциплін в середніх та вищих навчальних закладах є актуальним.

Основи педагогічної аксіології, духовність у контексті завдань сучасного культурно-освітнього простору розкривається у працях

С. Анісімова, Н. Асташова, І. Беха, О. Вишневського, О. Здравомислова, І. Зязюна, В. Ігнатової, І. Матюши, О. Сухомлинської, Г. Шевченко; психологічним аспектам духовності присвячені дослідження – М. Боришевського, О. Зеліченка, Н. Коваль, В. Москальця, Є. Помуткіна, Т. Титаренко, Ж. Юзвак та ін. Проблемам ціннісних орієнтацій присвятили свої дослідження А. Аза, М. Бобнева, О. Богомолова, О. Борковська, О. Зотова, В. Ольшанський, В. Ядов та інші.

В працях цих учених фундаментально аналізується сутність аксіології, поняття про ціннісні орієнтації, їх структура та класифікації, можливі шляхи розвитку аксіосфери особистості і соціальних груп. Проте, завдання які ставляться сьогодні перед середньою та вищою школою України, щодо виховання висококультурної та високоморальної особистості визначають необхідність розширення цих досліджень.

Метою статті є розкриття поняття «педагогічна цінність», дослідження класифікації педагогічних цінностей та формулювання розширеного тлумачення сутності кожної з груп цінностей.

Для реалізації визначеної мети вирішується такі завдання: розкриття поняття «педагогічна цінність»; проведення аналізу наявних класифікацій педагогічних цінностей; розширення тлумачення сутності кожної з груп цінностей, визначення ролі аксіології у формуванні ціннісних орієнтирів педагогів та учнів.

Педагогічна аксіологія – це наука про цінності освіти, в яких представлена система знань, принципів, норм, канонів, ідеалів, які регулюють взаємодію в освітній сфері і формують компонент стосунків в структурі особистості [1]. Педагогічна аксіологія, вивчаючи особливості ціннісних орієнтацій, підкреслює, що їх феномен полягає у тому, що саме цінності надають стійкості особистості педагога і вихованця, визначають принципи їх поведінки, спрямовують інтереси і потреби особистості, регулюють мотиваційну сферу в системі освіти. Предметом педагогічної аксіології є розвиток культури стосунків особистості [2].

У вітчизняній науці категорія цінностей стала предметом філософського осмислення починаючи з 60-х років XIX століття, коли зріс інтерес до суб'єктивного фактору, проблем людини, моралі, гуманізму. Аксіологія як філософське вчення про природу цінностей, вивчає зв'язки різноманітних між собою духовних і матеріальних чинників, а також встановлює їх зв'язки зі структурою особистості.

Цінність визначається як те, що має значення для людини. Цінності особистості, які закріплюються в свідомості у формі нормативних уявлень, виступають орієнтирами діяльності людини. У ціннісних категоріях проявляються знання, інтереси та переваги різних соціальних груп та особистостей. Кожна конкретно-історична суспільна формація характеризується специфічним набором цінностей та їх ієрархією.

Наприклад, найвищою цінністю в Радянському Союзі вважалась відданість ідеалам комунізму, готовність громадянина віддати цьому всі свої сили, а якщо буде потреба – і життя. У більшості сучасних демократичних країн найвищою цінністю вважають права людини.

У суспільстві загальноприйнятими свідомими цінностями є віра, індивідуальність, любов, надія, співчуття, ставлення до влади, повага до життя й гідності особистості, повага до батьків, піклування про дітей. Існує зв'язок між соціальними та особистісними цінностями. Людина, сприймаючи соціальні цінності через призму індивідуальної життєдіяльності, може визначити свої особисті цінності. Тому, наприклад, автори навчально-методичного посібника з філософії Л. Афанасьєва, Т. Троїцька стверджують, що засвоєння окремою людиною системи цінностей становить необхідну основу соціалізації особистості та дотримання нормативного порядку в суспільстві [3].

У педагогічній літературі сукупність цінностей особистості відносять до поняття “педагогічна культура”. Так, С. Чернілевський визначає, що “професійно-педагогічна культура – це міра й засіб творчої самореалізації викладача ВНЗ у різноманітних видах педагогічної діяльності та спілкування, спрямованих на засвоєння, передачу й створення педагогічних цінностей і технологій” [4]. Крім того, вчений, окреслюючи модель професійно-педагогічної культури, виділяє поряд з технологічним та особистісно-творчим компонентом окремо й аксіологічний компонент, стверджуючи при цьому, що в процесі педагогічної діяльності викладачі засвоюють ідеї й концепції, набувають знань та вмінь, які виступають як педагогічні цінності. Для педагога цінності є критеріями оцінки дійсності, інших людей, а також самого себе.

В. Крижко та Є. Павлютенков у книзі “Психологія в практиці менеджера образования” наводять результати дослідження життєвих цінностей учителів. Ієрархія їх цінностей виглядає таким чином: перша цінність – здорове сімейне життя та виховання власних дітей, друга – матеріальне благополуччя; третя – професійна діяльність як джерело благополучного існування; четверта – розвиток власних здібностей; п'ята – позитивне спілкування з оточуючими людьми; шоста – пізнання себе; сьома – повернення себе до культури. Таким чином, учені констатують, що “педагог, який не може визначити свої особисті цінності, не спроможний сформувати їх у інших людей” [2]. Уміння визначати та змінювати цінності виявляється для вчителя дуже важливим з тієї точки зору, що він бере участь у процесі формування цінностей майбутніх поколінь. Під професійними цінностями вчителя автори книги розуміють елемент внутрішньої структури особистості, який відтворює її суб'єктивне ставлення до суспільно значущих цінностей праці й окремих компонентів педагогічної діяльності.

Таким чином, проведений аналіз літературних джерел дозволяє визначити поняття цінностей педагогічної діяльності, відповідно до якого: цінності педагогічної діяльності – це ті особливості педагогічної діяльності, які дозволяють педагогу задовольняти власні матеріальні, духовні та суспільні потреби і які виступають орієнтиром його соціальної й професійної активності, спрямованої на досягнення гуманістичної мети.

В основі педагогічної аксіології лежить розуміння і ствердження цінності людського життя, виховання і навчання, освіти в цілому і педагогічної діяльності. Значимою цінністю є ідея всебічно і гармонійно розвинутої особистості, що пов'язана з ідеєю справедливого суспільства, яке здатне реально забезпечити кожній людині умови для максимальної реалізації закладених у ній можливостей. Ця ідея є основою ціннісно-світоглядної системи гуманістичного типу. Вона визначає ціннісні орієнтації культури і допомагає особистості орієнтуватись в історії, суспільстві, діяльності.

Основою орієнтації особистості в сучасному українському суспільстві є такий комплекс цінностей:

- громадянських (верховенство закону; права людини; обов'язки, що впливають з прав і свобод інших людей; суверенітет особи та ін.);

- національних (державна незалежність, патріотизм, пошана до державних символів, Гімну, Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи та ін.);

- загальнолюдських (доброта, милосердя, справедливість, свобода, чесність та ін.);

- сім'ї – комплекс цінностей сімейного життя (подружня вірність, піклування про дітей, піклування про батьків і старших у сім'ї, пошана до предків, допомога слабшим членам сім'ї, гармонія батьківського і материнського впливу, культ праці, гостинність та ін.);

- побудови особистого життя – комплекс цінностей особистого життя (орієнтація на пріоритет духовних вартостей, внутрішня свобода, здоровий глузд, поміркованість, урівноваженість, толерантність, працьовитість, підприємливість, цілеспрямованість, самостійність, відповідальність, культ доброго імені, щедрість, увага до власного здоров'я та інші).

Педагогічні цінності, як і будь-які інші духовні цінності, стверджуються у житті не спонтанно. Вони залежать від соціальних, політичних і економічних відносин у суспільстві. Останні суттєво впливають на розвиток педагогіки і освітньої практики. Із зміною соціальних умов життя, розвитком потреб суспільства і особистості трансформуються і педагогічні цінності.

Ціннісні орієнтації особистості є однією з головних характеристик особистості, а їх розвиток - основним завданням гуманістичної педагогіки. Система цінностей становить фундамент виховання, ті найважливіші ідеї і

цілі, у здійсненні яких вбачають смисл свого існування людина і суспільство. Із зміною соціальних умов життя, розвитком потреб суспільства і особистості трансформуються і педагогічні цінності. Так, в історії педагогіки простежуються зміни, пов'язані із зміною схоластичних теорій навчання на пояснювально-ілюстративних і пізніше, – на тих, що проблемно розвивають. Посилення демократичних тенденцій призводило до розвитку нетрадиційних форм і методів навчання. Суб'єктивне ж сприйняття і привласнення педагогічних цінностей визначається багатством особи вчителя, спрямованістю його професійної діяльності, відображаючи показники його особового зростання.

Система ціннісних орієнтацій учнів завжди адекватна системі цінностей суспільства. Переоцінка цінностей, яка відбувається в суспільстві, тягне за собою зміни в ціннісних орієнтаціях учнів. Сучасна соціальна ситуація розвитку школярів, студентів, їх пошук ціннісних орієнтирів обумовлюється кардинальною переоцінкою цінностей у суспільстві. У зв'язку з цим, все більшого значення надається педагогічному процесу в області розвитку гуманістичних ціннісних орієнтацій вихованців.

Сьогодні в якості пріоритетного завдання педагогів розглядається вільний творчий процес освоєння цінностей, який «характеризується єдністю предметності і розпредметнення, актуалізацією і споживанням цінностей» [5]. Формування ціннісних орієнтацій протікає шляхом інтеріоризації, ідентифікації та інтерналізації.

Суть педагогічної аксіології визначається специфікою педагогічної діяльності, її соціальною роллю і особистісно-утворюючими можливостями. Аксіологічні характеристики педагогічної діяльності відображають її гуманістичний зміст. Насправді, педагогічні цінності – це ті її особливості, які дозволяють не лише задовольняти потреби педагога, а й служать орієнтирами його соціальної та професійної активності, спрямованої на досягнення гуманістичних цілей [6].

Широкий діапазон педагогічних цінностей вимагає їх класифікації та впорядкування, що дозволить представити їх статус у загальній системі педагогічного знання. Проте їх класифікація, як і проблема цінностей в цілому, до теперішнього часу в педагогіці не розроблена. Правда, є спроби визначити сукупність загальних і професійно-педагогічних цінностей. Серед останніх виділяють такі, як зміст педагогічної діяльності та зумовлені ним можливості саморозвитку особистості; суспільна значущість педагогічної праці і його гуманістична сутність та ін.

Педагогічні цінності різняться за рівнем свого існування, який може стати основою їх класифікації. Виходячи з цього, виділимо особистісні, групові та соціальні педагогічні цінності.

Соціально-педагогічні цінності відображають характер і зміст тих цінностей, які функціонують у різних соціальних системах, проявляючись

у суспільній свідомості. Це сукупність ідей, уявлень, норм, правил, традицій, що регламентують діяльність товариства в сфері освіти.

Групові педагогічні цінності можна представити у вигляді ідей, концепцій, норм, регулюючих і направляючих педагогічну діяльність в рамках певних освітніх інститутів. Сукупність таких цінностей має цілісний характер, володіє відносною стабільністю і повторюваністю.

Особистісно-педагогічні цінності виступають як соціально-психологічні утворення, в яких відображаються цілі, мотиви, ідеали, установки та інші світоглядні характеристики особистості вчителя, що складають у своїй сукупності систему його ціннісних орієнтацій.

Аксіологічні "Я" як система ціннісних орієнтацій містять не тільки когнітивні, але й емоційно-вольові компоненти, що відіграють роль її внутрішнього орієнтира. У ньому асимільовані як соціально-педагогічні, так і професійно-групові цінності, що служать підставою індивідуально-особистісної системи педагогічних цінностей. Ця система включає:

- цінності, пов'язані із затвердженням особистістю своєї ролі в соціальному і професійному середовищі (суспільна значущість праці педагога, престижність педагогічної діяльності, визнання професії найближчим особистим оточенням та ін.);

- цінності, що задовольняють потребу в спілкуванні і розширюють його коло (спілкування з дітьми, колегами, референтними людьми, переживання дитячої любові і прихильності, обмін духовними цінностями та ін.);

- цінності, які орієнтують на саморозвиток творчої індивідуальності (можливості розвитку професійно-творчих здібностей, залучення до світової культури, заняття улюбленим предметом, постійне самовдосконалення та ін.);

- цінності, що дозволяють здійснювати самореалізацію (творчий характер праці педагога, захопливість педагогічної професії, можливість допомоги соціально неблагополучним дітям);

- цінності, що дають можливість задовольняти прагматичні потреби (можливості отримання гарантованої державної служби, оплата праці і тривалість відпустки, послужний зростання та ін) [7].

Серед названих педагогічних цінностей необхідно виділити цінності самодостатнього та інструментального типів, що розрізняються за предметним змістом.

Самодостатні цінності – це цінності-цілі, які включають творчий характер праці педагога, престижність, соціальну значимість, відповідальність перед державою, можливість самоствердження, любов і прихильність до дітей. Цінності цього типу служать підставою розвитку особистості і вчителя, і учнів. Цінності-цілі виступають в якості домінуючої аксіологічної функції в системі інших педагогічних цінностей, оскільки відображають основний зміст діяльності вчителя.

Цілі педагогічної діяльності визначаються конкретними мотивами, адекватними тим потребам, які реалізуються в ній. Цим пояснюється їх провідне положення в ієрархії потреб, до яких відносяться: потреба в саморозвитку, самореалізації, самовдосконаленні та розвитку інших. У свідомості педагога поняття "особистість дитини" і "Я - професіонал" виявляються взаємопов'язаними. Здійснюючи пошук шляхів реалізації цілей педагогічної діяльності, педагог вибирає свою професійну стратегію, зміст якої складає розвиток самого себе та інших.

Отже, цінності-цілі відображають державну освітню політику і рівень розвитку педагогічної науки, які, суб'єктивуються, стають значущими факторами педагогічної діяльності і впливають на інструментальні цінності - цінності-засоби. Вони формуються в результаті опанування теорією, методологією та педагогічними технологіями, складаючи основу професійної освіти педагога.

Цінності-засоби – це три взаємопов'язані підсистеми:

- власне педагогічні дії, спрямовані на вирішення професійно-освітніх і особистісно-розвиваючих завдань (технології навчання і виховання);
- комунікативні дії, що дозволяють реалізувати особистісно та професійно-орієнтовані задачі (технології спілкування);
- дії, що відображають суб'єктну сутність педагога та є інтегративними за своєю природою, оскільки об'єднують всі три підсистеми дій в єдину аксіологічну функцію.

Цінності-засоби поділяються на такі групи, як цінності-відносини, цінності-якості і цінності-знання.

Цінності-відносини забезпечують педагогові доцільну і адекватну побудову педагогічного процесу та взаємодії з його суб'єктами. Ставлення до професійної діяльності не залишається незмінним і варіює в залежності від успішності дій педагога, від того, якою мірою задовольняються його професійні й особистісні потреби. Воно задає спосіб взаємодії педагога з учнями та відрізняється гуманістичною спрямованістю. У ціннісних відносинах в рівній мірі значущими є ставлення педагога до себе як до професіонала і особистості. Тут правомірно вказати на існування і діалектику "Я – реального", "Я – ретроспективного", "Я – ідеального", "Я – рефлексивного", "Я – професійного". Динаміка цих образів визначає рівень особистісно-професійного розвитку педагога [7].

В ієрархії педагогічних цінностей найбільш високий ранг мають *цінності-якості*, оскільки саме в них виявляються особистісно-професійні характеристики педагога. До їх числа відносяться різноманітні і взаємопов'язані: індивідуальні, особистісні, статусно-рольові та професійно-діяльнісні якості. Ці якості виявляються похідними від рівня розвитку цілого ряду здібностей: прогностичних, комунікативних, креативних (творчих), емпатійних, інтелектуальних, рефлексивних та інтерактивних.

Цінності-відносини і цінності-якості можуть не забезпечити необхідний рівень здійснення педагогічної діяльності, якщо не буде сформована і засвоєна ще одна підсистема – *підсистема цінностей-знань*. У неї входять не тільки психолого-педагогічні та предметні знання, але і ступінь їх усвідомлення, вміння здійснити їх відбір та оцінку на основі концептуальної особистісної моделі педагогічної діяльності.

Цінності-знання – це певним чином упорядкована і організована система знань і умінь, представлена у вигляді педагогічних теорій розвитку та соціалізації особистості, закономірностей і принципів побудови і функціонування освітнього процесу. Оволодіння педагогом фундаментальними психолого-педагогічними знаннями створює умови для творчості, дозволяє орієнтуватися у професійній інформації, вирішувати педагогічні завдання на рівні сучасної теорії і технології, використовуючи продуктивні творчі прийоми педагогічного мислення.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що розглянуті групи педагогічних цінностей, породжуючи одна одну, утворюють аксіологічну модель, яка має синкретичний (злитий, нерозчленований) характер. Вона проявляється в тому, що цінності-цілі визначають цінності-засоби, а цінності-відносини залежать від цінностей-цілей і цінностей-якостей і т.д., тобто вони функціонують як єдине ціле. Ця модель може виступати критерієм прийняття або неприйняття вироблених або створюваних педагогічних цінностей. Вона визначає тональність культури, обумовлюючи виборчий підхід як до цінностей, які є в історії того чи іншого народу, так і до новостворюваних творів людської культури. Аксіологічне багатство педагога визначає ефективність і цілеспрямованість відбору та прирощення нових цінностей, їх перехід в мотиви поведінки та педагогічні дії.

1. Асташова Н.А. Концептуальні засади педагогічної аксіології / Н.А. Асташова // Педагогіка. – 2002. – № 8. – С. 8-12. **2.** Мукомел С.А. Педагогічна аксіологія як наука про цінності освіти / С.А. Мукомел // Педагогічні науки: Черкаський національний університет імені Б.Хмельницького. Випуск 125. – С. 108-113. **3.** Ярошенко А. О. Ціннісний дискурс освіти : монографія / А. О. Ярошенко.– К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – 156 с. **4.** Чернилевский Д.В. Дидактические технологии в высшей школе: Учеб. пособие для вузов / Д.В. Чернилевский. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 437. **5.** Асташова Н.А. Учитель: проблема выбора и формирование ценностей / Н.А. Асташова. - М.: Московский псих.-соц. ин-т; Воронеж: Изд-во НПО "МОДЕК", 2000. – 272 с. **6.** Пелех Ю.В. Ціннісно-смысловий концепт професійної підготовки майбутнього педагога: монографія / Ю.В. Пелех; за ред. М.Б. Євнух. – Рівне: Теніс, 2009. – 400с. **7.** Педагогіка: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / В.А. Сластєнін, І.Ф. Ісаєв, Є.М. Шиянов; під ред. В.А. Сластєніна. – 5-е вид., Стер. - М.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 576 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Тадеєв П. О.